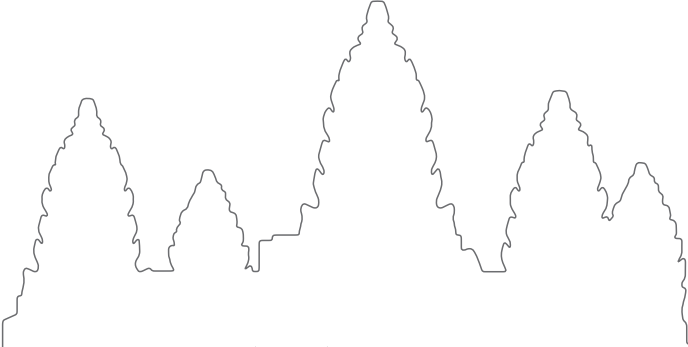

นครวัดทัตมะสยาม

รศ. ดร. ศานติ ภัคดีคำ

นครวัดทิศระสยาม

นครวัดที่นະสยาม

รศ. ดร. ศานติ ภัคดีคำ

ราคา ๓๓๐ บาท

นครวัดที่ศนະสยาม • รศ. ดร. ศานติ ภักดีคำ

พิมพ์ครั้งแรก : กรกฎาคม ๒๕๖๓

ราคา ๓๓๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ศานติ ภักดีคำ.

นครวัดที่ศนະสยาม.

กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๖๓.
๒๗๒ หน้า.

๑. นครวัด-ประวัติ.

1. ชื่อเรื่อง.

๙๕๙.๖

ISBN 978 - 974 - 02 - 1712 - 1

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

- ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคนาท, สุพจน์ แจ้งเร็ว, นงนุช สิงหเดชะ
- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : อพิสิทธิ์ ธีระจาวรณ
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์, มณฑล ประภากรเกียรติ
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุณปาน
- บรรณาธิการเล่ม : ปกรณ์เกียรติ ดีโรจนานิช
- พิสูจน์อักษร : โชติช่วง ะวิน
- กราฟิกเลย์เอาต์ : อรอนงค์ อินทรอุดม
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : นุสรา สมบูรณ์รัตน์
- ประชาสัมพันธ์และการตลาด : กรกฤษณ์ พรอินทร์, ณัฏชา เชี่ยวกุล

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) : ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล

ประชาชนิเวณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๒๓๕

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๔๑๘

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาิเวณ ๑

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๐๐๐, ๒๑๐๘

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๙๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาิเวณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๐-๓๓๕๓

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๙๐๑๒

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruean Rd., Prachanivate 1, Chatuchak,

Bangkok 10900 Thailand

หากท่านต้องการสั่งซื้อหนังสือเล่มนี้
จำนวนมากในราคาพิเศษ
โปรดติดต่อโดยตรงที่ บริษัทงานดี จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๓
โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๙๐๑๒

MATCHON
PREMIUM
PRINT

ฝ่าย MATCHON PREMIUM PRINT

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๑๙, ๒๔๒๔

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๙๐๑๒

ในกรณีที่มีหนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์

เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว

กรุณาคัดต่อมาที่ email: matchonbook.sales@gmail.com

หรือ inbox: [facebook.com/matchonbook](https://www.facebook.com/matchonbook) เพื่อขอเปลี่ยนเล่มใหม่

สารบัญ

นครวัดทัศนะสยาม

คำนำ

(๙)

“นครวัด-นครธม”

ในการรับรู้ของไทยก่อนสุโขทัย

๒

ร่องรอยการรับรู้เกี่ยวกับ “เมืองพระนคร”

ในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย

๘

“ศรีโสธรปุระ”

เมืองพระนครในการรับรู้ของสุโขทัย

๑๘

การเมืองและศาสนากับเมือง “พระนครหลวง”

ในสมัยอยุธยาตอนต้น

๓๐

กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาจากเมืองพระนคร?

๓๒

จาก “ศรียโสธรปุระ” สู่ “ยโสธรนครหลวง”

๓๖

เมืองนครหลวง หรือพระนครหลวง

๔๒

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)

ตีเมืองพระนคร

๔๖

เมืองกรุงศรีอยุธยาปกครอง “เมืองพระนครศรียโสธรปุระ”

๕๑

“สยาม” พายทีเมืองพระนคร ที่มาของชื่อ “เสียมราบ”

หรือ “เสียมเรียบ”

๕๔

เมืองพระนคร ศูนย์กลางการจาริกแสวงบุญ ในกัมพูชาสมัยอยุธยาตอนกลาง ๗๒

จาก “บรมวิษณุโลก” สู่ “พระพิษณุโลก” และ “นครวัด”	๗๔
เมืองพระนคร ศูนย์กลางการจาริกแสวงบุญ	
ในกัมพูชาสมัยอยุธยาตอนกลาง	๘๘
พระราชมนีมาแต่ศรีอยุธยาไปไหว้พระที่ “เมืองพระนคร”	๙๙
จาก “พระพิษณุโลก” สู่ “พระนครวัด”	
ในฐานะสถานที่แสวงบุญ	๑๐๗

สัญลักษณ์ทางการเมือง “นครหลวง” และความทรงจำสมัยอยุธยาตอนปลาย ๑๑๑

เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจำลอง “เมืองพระนคร”	
มาไว้ที่กรุงศรีอยุธยา	๑๑๘
“ปราสาทบายน” กับความทรงจำในวรรณคดีไทย	
สมัยอยุธยาตอนปลาย	๑๓๑

“นครวัด-นครธม” และ “เสียมราบ” กับความรับรู้สมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ ตอนต้น ๑๔๒

การขยายอำนาจในกัมพูชา กับความสนใจ	
“นครวัด-นครธม” สมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์	๑๔๓
การสร้างเมืองเสียมราบในสมัยรัชกาลที่ ๓	๑๕๖
ความรับรู้เกี่ยวกับตำนานกษัตริย์เขมรโบราณ	
ใน “นิพพานวงษ์หน้า”	๑๖๑
นิพพานวงษ์หน้ากับตำนานบรรพกษัตริย์เขมรโบราณ	๑๖๒

“นครวัด-นครธม” กับการเมือง

สมัยรัชกาลที่ ๔

๑๗๘

การรับรู้เรื่อง “เมืองพระนคร” ในพระราชนิพนธ์

รัชกาลที่ ๔

๑๘๐

นครวัด-นครธมใน “พระเจ้าประทุมสุริยวงศ์”

การรับรู้เรื่องเมืองพระนครในสมัยรัชกาลที่ ๔

๑๘๗

เมื่อรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้จำลอง “ปราสาทนครวัด”

มาไว้ที่กรุงเทพฯ

๑๘๙๓

นครวัดในการรับรู้ของคนไทย

สมัยรัชกาลที่ ๕

๒๐๘

เมื่อ “นครวัด-นครธม”

กลายเป็นเรื่อง “โบราณคดี”

๒๑๘

นิราศนครวัด : ปฐมบทการรับรู้เรื่องเมืองพระนคร

จากการศึกษาของฝรั่งเศส

๒๒๗

นิราศนครวัด ๓ ส่วน

๒๒๘

เมื่อรัชกาลที่ ๗ เสด็จฯ “นครวัด”

๒๓๘

บทส่งท้าย

๒๕๐

บรรณานุกรม

๒๕๕

คำนำ

นครวัดทิศะสยาม

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงผู้ค้นพบ “นครวัด-นครธม” หรือ “เมืองพระนคร” ในจังหวัดเสียมราฐ ราชอาณาจักรกัมพูชา คนส่วนใหญ่คงคิดถึง “อ็องรี มูโอต์” ชาวฝรั่งเศส ว่าเป็นผู้ค้นพบแล้วเขียนบันทึกการเดินทางที่ทำให้ชาวโลกตะลึงถึงความยิ่งใหญ่ของ “อังกอร์” หรือ “เมืองพระนคร”

แต่ในความเป็นจริง “นครวัด-นครธม” ไม่ได้เพิ่งถูกค้นพบ หากแต่เป็นที่รู้จักของชาวกัมพูชามาตลอดเวลา แม้ว่าจะทิ้งเมืองพระนครไปตั้งราชธานีใหม่อยู่ทางภาคใต้ และลืมเลือนเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองพระนครไปแทบหมดสิ้น แต่ก็ยังหลงเหลือความทรงจำต่อ “เมืองพระนคร” ในลักษณะของ “ตำนาน-นิทาน” อยู่

แล้วคนไทยรู้จัก “นครวัด-นครธม” หรือ “เมืองพระนคร” ตั้งแต่เมื่อไร?

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นความพยายามในการศึกษาศิลาจารึก เอกสารโบราณ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เพื่อหา

คำตอบว่า “นครวัด-นครธม” อยู่ในการรับรู้ของ “สยาม” มาตั้งแต่เมื่อไร และในแต่ละยุคสมัยทางประวัติศาสตร์มีความรับรู้เกี่ยวกับ “เมืองพระนคร” อย่างไรบ้าง

“นครวัด-นครธม” หรือ “เมืองนครหลวง” ในการรับรู้ของไทยจึงมีหลากหลายยุคสมัยและหลากหลายมุมมอง ทั้งมุมมองในทางการเมือง ดังปรากฏหลักฐานถึงการรับรู้เกี่ยวกับ “นครวัด-นครธม” ตั้งแต่ก่อนสุโขทัยสมัยราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์ ใน*ศิลาจารึกวัดศรีชุม*

การรับรู้ในฐานะของการขยายอำนาจเข้าไปปกครอง “นครวัด-นครธม” ในสมัยอยุธยา เช่น สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เสด็จไปเอาเมืองพระนครได้ แล้วโปรดให้พระอินทราชา พระโอรสปกครองเมืองพระนคร ในฐานะเมืองลูกหลวงของกรุงศรีอยุธยา

ครั้นถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง เมืองพระนครกลายเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ต้องเดินทางไปจาริกแสวงบุญ ดังปรากฏหลักฐานในการเดินทางไปจาริกแสวงบุญของสมเด็จพระราชมนูญผู้มาจากกรุงศรีอยุธยา

แต่ในทางการเมืองการปกครอง เมืองพระนครเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์สืบมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองหลังจากขยายอำนาจเข้าไปในกัมพูชาแล้วจึงทรงมีความพยายามในการถ่ายแบบเมืองพระนคร มาสร้างที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อแสดงความชอบธรรมในการปกครองกรุงศรีอยุธยา เช่น ปราสาทนครหลวง และพระที่นั่งศิวิไลยไพฑูริย์มานบรวงศ์ (พระที่นั่งจักรวรรดิไพฑูริย์) นอกจากนี้ตำนานนิทานเกี่ยวกับเมืองพระนครยังปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น คำพากย์รามเกียรติ์สมัยอยุธยา

ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีการขยายอำนาจเข้าไปในกัมพูชาอีกครั้ง ในเวลานั้นตำนานเกี่ยวกับพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์

และเรื่องราวเกี่ยวกับพระขรรค์ของพระองค์ได้ปรากฏในการรับรู้ของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเรื่องพระขรรค์ชัยศรีสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่สะท้อนอยู่ใน นิพพานวังหน้า ของพระองค์เจ้าหญิงกัมปวัชร พระธิดาในสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ประสูติจากพระชายาเชื้อสายเขมร

ความคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ทางการเมืองการปกครองนี้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายปราสาทหินและจำลองนครวัดมาสร้างไว้ที่วัดพระแก้ว อันเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงเรื่อง “การเมือง” ของราชสำนักสยามที่เกี่ยวข้องกับ “นครวัด-นครธม”

ในเวลาต่อมาเมื่อเมืองพระนครตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ ๕ ความรับรู้เกี่ยวกับ “เมืองพระนคร” ของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีภายใต้กรอบการศึกษาของฝรั่งเศส

ดังนั้นการรับรู้เกี่ยวกับเมืองพระนครของไทยหลังสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาในฐานะ “โบราณสถาน” มากกว่าจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา หรือเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองเหมือนแต่ก่อน ดังปรากฏให้เห็นได้ในพระนิพนธ์เรื่อง *นิราศนครวัด* ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

หนังสือ *นครวัดทัศนะสยาม* จึงเป็นความพยายามที่จะนำเสนอเรื่องราวของ “นครวัด-นครธม” ตามการรับรู้ของไทยในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้เห็นว่าในสายตาคนไทยนับแต่โบราณ “นครวัด-นครธม” อยู่ในการรับรู้และไม่เคยเลือนหาย แม้จะมองในมุมที่ต่างกันก็ตาม โดยผู้เขียนได้ปรับปรุงแก้ไขจากบทความที่เขียนขึ้นในโอกาสต่างๆ แล้วเรียบเรียงและเขียนขยายความเพิ่มเติมเพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมด

หนังสือเล่มนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่ได้รับความกรุณาจากหลายท่าน ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งกรุณาให้คำปรึกษาแก่ผู้เขียนมาโดยตลอด กราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. อุไรศรี วรตะริน อาจารย์อัญชนา จิตสุทธิญาณ ที่กรุณาให้ความรู้ด้านเคมีศึกษา ขอขอบพระคุณท่านเดช บุญนาค คุณสุจิตต์ วงษ์เทศ และคุณสุพจน์ แจ่มเร็ว บรรณารักษารณิตยสารศิลปวัฒนธรรม ที่กรุณาให้ความเมตตาผู้เขียนตลอดมา

ขอขอบคุณคุณคุณปานบัว บุญปาน และขอบขอบคุณคุณอพิสิทธิ์ ธีระจาวุวรรณ ที่สนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้

ขอบคุณคุณมณฑล ประภากรเกียรติ และคุณปกรณ์เกียรติ ดีโรจนวานิช ที่ช่วยเหลือให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มอย่างสวยงาม

ท้ายที่สุดขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์นวรรตน์ ภัคดีคำ รวมทั้ง ศรมน ภัคดีคำ (ดาว) และศมนนธ์ ภัคดีคำ (ตาด) ที่ร่วมเดินทางในเส้นทางของชีวิต ความพลาดพลั้งอันอาจมีในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขอน้อมรับไว้ปรับปรุงแก้ไขต่อไป

ริมคลองแสนแสบ

ศานติ ภัคดีคำ

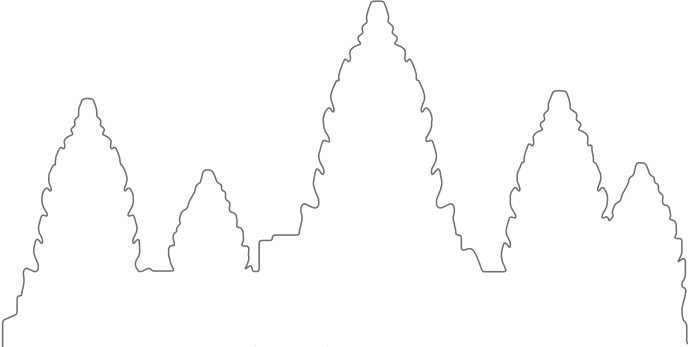
๒๕ มกราคม ๒๕๖๓

— นครวัด ตั้งอยู่ในจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา
ปัจจุบันกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวโด่งดัง —

— ปราสาทนครวัดจำลอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงให้จำลองมาจากนครวัดที่ประเทศ
กัมพูชา ปัจจุบันอยู่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม —

นครวัดทักสะยาม

**“นครวัด-นครธม”
ในการรับรู้ของไทย
ก่อนสุโขทัย**

Wat

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานทางโบราณคดี เอกสารประวัติศาสตร์ประเภทศิลาจารึก พระราชพงศาวดาร และเอกสารต่างประเทศที่ร่วมสมัย แสดงให้เห็นว่าคนไทยรู้จักเมืองพระนครศรีอยุธยาหรือเมืองพระนครราชธานีโบราณของกัมพูชาที่อยู่ในจังหวัดเสียมราฐประเทศกัมพูชาปัจจุบัน อย่างน้อยตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทยที่พบหลักฐานเกี่ยวกับการรับรู้เรื่องเขมรโบราณสมัยพระนคร และมีการติดต่อสัมพันธ์กันเรื่อยมา โดยเฉพาะช่วงที่เขมรโบราณกำลังสร้างราชธานีที่เมืองพระนครในจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา อย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕

พระนครศรียโสธรปุระ เป็นชื่อราชธานีของกัมพูชาสมัยพระนคร มักเรียกกันสั้น ๆ ว่า “เมืองพระนคร” หรือ “อังกอร์ (Angkor)” สร้างขึ้นโดยพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ดังปรากฏหลักฐานใน *ศิลาจารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* ว่า

“...ครั้นพระบาทบรมศิวโลก (พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑) ได้สร้างนครศรียโสธรปุระก็ได้อัญเชิญพระเทวราชจากนครหริหรัลย์มาประดิษฐานไว้ในนครศรียโสธรปุระด้วย ครั้นพระองค์สร้างพนมกันดาล (พนมบาเค็ง) ได้มีพระกระแสรับสั่งให้ท่านวามศิวะเกณฑ์ไพร่พลมาประดิษฐานพระศิวลึงค์ไว้บนภูเขานั้น...”^๑

“วนกันดาล” (พนมกันดาล) หรือ “ยโสธรคีรี” ภายหลังเรียกกันว่า “พนมบาเค็ง” เป็นศูนย์กลางของราชธานีใหม่ พนมบาเค็งเป็นภูเขาตามธรรมชาติที่มีความสูงประมาณ ๖๐ เมตร ซึ่งได้มีการดัดแปลงและก่อสร้างปราสาทพนมบาเค็งไว้บนยอดเขาแห่งนี้ เพื่อเป็นศูนย์กลางจักรวาลของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ นอกจากปราสาทพนมบาเค็งจะเป็นที่ประดิษฐานของ “กัมรเตง ชัคต ต ราช” ซึ่งย้ายมาจากเมืองหริหรัลย์แล้ว ปราสาทพนมบาเค็งยังเป็นที่ประดิษฐาน “ยโสธรศวร” ซึ่งเป็นศิวลึงค์ประจำพระองค์ของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ อีกด้วย

เมืองพระนครศรียโสธรปุระมีฐานะเป็นราชธานีของกัมพูชามาจนรัชกาลของพระเจ้าตรีภูวนาติยวรมัน ก็ถูกพระเจ้าชัยอินทรวรมันแห่งอาณาจักรจามปาตีเมืองพระนครได้

จากนั้นจามปาได้ทำลายเมืองและปล้นสะดม จนกระทั่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนำกองทัพมาขับไล่จามปาออกจากเมืองพระนคร

หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ขึ้นครองราชย์แล้ว ได้ทรงสถาปนาเมืองพระนครศรียโสธรปุระขึ้นใหม่เป็นเมืองที่ ๒ (ซึ่งเป็นที่ยุติกันใ้ในภายหลังว่า นครธม) เมืองนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไม่ได้ทรงสร้างในบริเวณเดียวกับเมืองพระนครศรียโสธรปุระเดิมของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ แต่มีขนาดเล็กกว่าและตั้งอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือของเมืองเดิม

กำแพงเมืองพระนครศรียโสธรปุระเมืองที่ ๒ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๓ กิโลเมตร สร้างขึ้นจากศิลาแลงและมีเชิงเนินดินอยู่ด้านใน ด้านนอกมีคูน้ำกว้าง ๑๐๐ เมตรล้อมรอบ ตรงกับที่ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทจรุงว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้าง “ชัยศิริ เสียดยอดฟ้าที่ส่องแสงสว่าง และชัยสินธุซึ่งความลึกไม่อาจคณนาได้ลงไปถึงยังโลกแห่งนาค”^๒

ประตูเข้าเมืองพระนครมี ๕ ประตู ตั้งอยู่ในทิศเหนือ ได้ และตะวันตก ด้านละ ๑ ประตู ส่วนทางทิศตะวันออกมี ๒ ประตู คือ ประตูชัย และประตูผี หน้าประตูแต่ละแห่งมีสะพานข้ามคูเมือง ที่มีรูปเทวดาและอสุรยุดนาค ๒ แถว และที่มุมทั้ง ๔ ของเมืองมีปราสาทตั้งอยู่มุมละ ๑ หลัง เรียกกันภายหลังว่า ปราสาทจรุง (จรุง ในภาษาเขมรแปลว่า มุม ปราสาทจรุงจึงหมายถึง ปราสาทมุม)

โจวต้ากวาน ชาวจีนที่เดินทางเข้ามายังเมืองพระนครในรัชกาลพระเจ้าศรีนทรวรมันกล่าวถึงเมืองพระนครในเวลานั้นไว้ว่า

“...กำแพงล้อมรอบนครมีความยาวประมาณ ๒๐ ลี้ มีทวารอยู่ ๕ ทวาร แต่ละทวารเป็นทวารสองชั้น ทวารทางทิศตะวันออกเท่านั้น ที่มี ๒ ทวาร ด้านอื่นๆ มีทวารเดียวทั้งสิ้น ภายนอกกำแพงเป็นคูเมืองใหญ่ ภายนอกคูเมืองมีสะพานใหญ่ทอดเป็นทางเดินผ่าน แต่ละด้านของสะพานมี

— พนมกันดาล หรือพนมบาแค็ง ศูนย์กลางเมืองพระนครศรียโสธรปุระที่พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ทรงสร้าง —

— ปราสาททบายน ศูนย์กลางเมืองพระนครศรียโสธรปุระที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้าง —

— ประตูเมืองพระนครทางด้านทิศใต้ —

เทวรูปศิลา ๕๔ องค์ ลักษณะเหมือนขุนพลศิลา รูปร่างใหญ่โตมากและหน้าตาดูร้ายน่าเกลียดน่ากลัว ทวารทั้งห้า นั้นเหมือนกันหมด รวบรวมทำด้วยศิลาสลักเป็นรูปงู มีหัวเก้าหัว เทวรูปทั้ง ๕๔ องค์ ใช้หินขัดฉูดฉาดไว้ ทำที่ประหนึ่งว่าจะไม่ยอมให้มันหนีไปได้ฉะนั้น เหนือทวารของกำแพงเมืองมีเศียรพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ ๕ เศียร พระพักตร์นั้นฉินไปตามทิศทั้งสี่ ตรงกลางเป็นที่สถิต ๑ ใน ๕ พระเศียรและพระเศียรนั้นประดับด้วยทองคำ ทวารทั้งสองข้างสลักเป็นรูปช้าง กำแพงเมืองนั้นใช้ศิลาวางซ้อน ๆ กันขึ้นไปสูงประมาณ ๒ จ้าง ศิลาซ้อนกันสนิทมิดชิดและแน่นหนาทั้งไม่มีดินเหนียวขึ้นรุงรัง กำแพงนี้ไม่มีเสมา...”^๓

นอกจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จะทรงสร้างกำแพงเมืองและคูเมืองแล้ว พระองค์ยังโปรดให้สร้างพระราชวัง ซึ่งปัจจุบันหลงเหลืออยู่เพียงลานช้างเท่านั้น เนื่องจากสิ่งก่อสร้างในพระราชวังน่าจะสร้างด้วยไม้จึงถูกทำลายไปหมดแล้ว อย่างไรก็ตาม ในบันทึกของโจวต้ากวนได้บันทึกเกี่ยวกับพระราชวังของกัมพูชาในเวลานั้นไว้ว่า

“...พระราชวังอยู่ทางทิศเหนือของปราสาททองคำ กับสะพานทองคำ ไกล่ทวารมีบริเวณโดยรอบ ๕ หรือ ๖ ลี้ กระเบื้องมุงหลังคาพระที่นั่งประทับทำด้วยตะกั่ว นอกนั้นใช้กระเบื้องดินเผาสีเหลืองทั้งสิ้น เสาสะพานนั้นใหญ่มาก สลักเป็นรูปพระพุทธรูปแล้วระบายสี หน้าจั่วบ้านเรือนกิน้ำดูน่าชม ระเบียงนั้นยาวเหยียด ทางเดินบนปราสาทสูงตระหง่านเหลื่อมล้ำกันไม่ค่อยมีแบบอย่าง ณ ที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกว่าราชการนั้นมีขี้ลูกกรงพระบัญชาขององค์และเบื้องซ้ายและเบื้องขวาของพระบัญชาเป็นเสาสี่เหลี่ยม ตอนบนของเสามีกระจกเงาประมาณสี่ห้าสิบบานเรียงกันอยู่ข้างพระบัญชา ส่วนตอนล่างเป็นรูปช้าง...”^๔

ร่องรอยการรับรู้เกี่ยวกับ “เมืองพระนคร” ในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย

การรับรู้เกี่ยวกับ “เมืองพระนคร” ในดินแดนไทยก่อนสมัยสุโขทัย ปรากฏให้เห็นได้จากการศึกษาทางโบราณคดี ซึ่งพบร่องรอยที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครอย่างชัดเจน โดยเฉพาะร่องรอยของความสัมพันธ์ทางด้านศิลปาจารย์และอิทธิพลทางศิลปกรรม

ความรู้ถึงการมีอยู่ของ “เมืองพระนคร” ของผู้คนในดินแดนไทย ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนจากหลักฐานศิลาจารึกของกษัตริย์เมืองพระนครที่พบในประเทศไทยจำนวนมาก ได้แก่

พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒-ราว พ.ศ. ๑๔๕๓) ได้แก่ ศิลาจารึกเพนียด (จังหวัดจันทบุรี)^๕ ศิลาจารึกปราสาทหินพนมวัน ๑ พ.ศ. ๑๔๓๓ (จังหวัดนครราชสีมา)^๖

จารึกหลังรัชกาลพระเจ้าहरขวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ราว ๑๔๕๓-๑๔๖๕) ได้แก่ ศิลาจารึกบ้านพุทรา (จังหวัดนครราชสีมา)^๗ ศิลาจารึกบ้านตาดทอด (จังหวัดยโสธร)^๘

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ (พ.ศ. ๑๔๗๑-๑๔๘๔) ได้แก่ ศิลาจารึกอัญชัยวรมัน (จังหวัดลพบุรี)^๙ ศิลาจารึกสด๊กก๊อกธม ๑ พ.ศ. ๑๔๘๐ (จังหวัดสระแก้ว)^{๑๐} ศิลาจารึกบ้านพังพวย พ.ศ. ๑๔๘๔ (จังหวัดสระแก้ว)^{๑๑}

พระเจ้านเรนทรวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๔๘๗-๑๕๑๑) ได้แก่ ศิลาจารึกสุรินทร์ ๑ (จังหวัดสุรินทร์)^{๑๒}

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑-๑๕๔๔) ได้แก่ ศิลาจารึกเมืองเสมา พ.ศ. ๑๕๑๔ (จังหวัดนครราชสีมา)^{๑๓} ศิลาจารึกวัดตาพระยา พ.ศ. ๑๕๒๐ (จังหวัดสระแก้ว)^{๑๔} ศิลาจารึกปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ๒ พ.ศ. ๑๕๓๒ (จังหวัดบุรีรัมย์)^{๑๕} ศิลาจารึกอุบลุม พ.ศ. ๑๕๓๖ (จังหวัดอุบลราชธานี)^{๑๖}

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๙๓) ได้แก่ ศิลาจารึกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ พ.ศ. ๑๕๕๑ (จังหวัดปราจีนบุรี)^{๑๗} ศิลาจารึกวังสวนผักกาด พ.ศ. ๑๕๕๙^{๑๘} ศิลาจารึกศาลสูงภาษาเขมร พ.ศ. ๑๕๖๘ (จังหวัดลพบุรี)^{๑๙} ศิลาจารึกปราสาทหินพระวิหาร ๑ พ.ศ. ๑๕๘๑^{๒๐} ศิลาจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ พ.ศ. ๑๕๘๕ (จังหวัดศรีสะเกษ)^{๒๑} ศิลาจารึกปราสาทหินพิมาย ๒ พ.ศ. ๑๕๘๙ (จังหวัดนครราชสีมา)^{๒๒}

พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๕๙๓-๑๖๐๙) ได้แก่ *ศิลาจารึกสดุดีกั๊กอกม* ๒ พ.ศ. ๑๕๙๕ (จังหวัดสระแก้ว)^{๒๓} *ศิลาจารึกปราสาทหินพนมวัน* ๒ พ.ศ. ๑๕๙๘ (จังหวัดนครราชสีมา)^{๒๔}

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓-๑๖๕๐) ได้แก่ *ศิลาจารึกปราสาทหินพนมวัน* ๓ พ.ศ. ๑๖๒๕ (จังหวัดนครราชสีมา)^{๒๕} *ศิลาจารึกปราสาทหินพิมาย* ๓ พ.ศ. ๑๖๕๕ (จังหวัดนครราชสีมา)^{๒๖} *ศิลาจารึกสำนักนางขาว* (จังหวัดมหาสารคาม)^{๒๗}

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖-หลัง พ.ศ. ๑๖๘๘) ได้แก่ *ศิลาจารึกสร้างเทวรูป* พ.ศ. ๑๖๘๒^{๒๘} *ศิลาจารึกปราสาททพเสียม* ๒ (จังหวัดสระแก้ว)^{๒๙} *ศิลาจารึกปราสาทหินพระวิหาร* ๒ พ.ศ. ๑๖๖๔^{๓๐}

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑) ศิลาจารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งพบในประเทศไทยมีจำนวนมาก ทั้งที่เป็นจารึกบนเครื่องใช้ที่ถวายในศาสนสถาน และจารึกที่ปราสาทหินต่างๆ รวมทั้งจารึกที่ทรงสร้างไว้ ณ อโรคยศาล เช่น *ศิลาจารึกด้านประจำ* (จังหวัดบุรีรัมย์) *ศิลาจารึกเมืองพิมาย* (จังหวัดนครราชสีมา) *ศิลาจารึกปราสาทตาเมียนโตจ* (จังหวัดสุรินทร์) *ศิลาจารึกปราสาท* (จังหวัดสุรินทร์) *ศิลาจารึกสุรินทร์* ๒ (จังหวัดสุรินทร์)^{๓๑} *ศิลาจารึกวัดบ้านกู๋หนองบัว* (จังหวัดชัยภูมิ)^{๓๒}

จารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนครกับดินแดนต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งน่าจะเป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงถึงการรับรู้ถึงศูนย์กลางอำนาจเขมรโบราณที่เมืองพระนครของคนไทยในเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

นอกจากร่องรอยหลักฐานทางจารึกแล้ว หลักฐานโบราณสถานเขมรโบราณสมัยพระนครต่างๆ ที่พบในประเทศไทยก็แสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนครกับดินแดนประเทศไทยเช่นเดียวกัน เช่น ปราสาทพนมวัน ปราสาทสด๊กก๊อกธม

ปราสาทพิมาย ปราสาทพนมรุ้ง ฯลฯ

โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งพบร่องรอยการสร้างปราสาทหินในภาคกลางของไทยหลายแห่ง เช่น

พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี เป็นปราสาท ๓ หลัง เรียงตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ มีฉนวนหรือมุขกระสันเชื่อมต่อกัน เป็นปราสาทที่สร้างจากศิลาแลงประดับลวดลายปูนปั้น สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ตามคติพระพุทธศาสนาหายาน

ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่ปรากฏใน*ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์*ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ว่า “ศรีขยสิงหปุระ” ปราสาทเมืองสิงห์ตั้งอยู่เกือบกลางเมืองสิงห์ซึ่งมีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยกเว้นด้านทิศใต้ที่ติดแม่น้ำแควน้อย ปราสาทเมืองสิงห์เป็นปราสาทที่สร้างจากศิลาแลงทั้งองค์แบบพระพุทธศาสนาหายาน เนื่องจากมีการพบรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา

ปราสาทวัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี เป็นปราสาทหินที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่วมสมัยกับรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มีลักษณะเป็นปราสาทที่สร้างจากศิลาแลง สันนิษฐานว่าเพชรบุรีน่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่ปรากฏใน*ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์*ว่า “**ศรีขยวษรปุระ**”

สำหรับในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ก็น่าจะเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองกับอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยตรง ดังจะเห็นได้ว่าการสร้างถนนจากเมืองพระนครศรีอยุธยาถึงเมืองพิมาย ศูนย์กลางของแคว้นมโหรีปุระ ซึ่งเป็นแคว้นของราชวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เอง ดังปรากฏใน*ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์*ว่า “...จากเมืองหลวงไปยังเมืองวิมาย (มี) ที่พักพร้อมด้วยไฟ ๑๗ แห่ง...”^{๓๓}

— ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งน่าจะเป็นที่ตั้งของศรีชัยสิงหปุระ —

รวมทั้งยังพบหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก เช่น อโรคยศาล หรือโรงพยาบาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จำนวนถึง ๓๐ แห่ง (จากทั้งหมด ๑๐๒ แห่งตามที่กล่าวถึงในศิลาจารึก) รวมทั้งธรรมศาลา หรือบ้านมีไฟ (วณิคนฤหะ) ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่ง

ดังนั้นในประเทศไทยจึงมีปราสาทหินจำนวนหนึ่งที่ถูกสร้างเป็นอโรคยศาล (โรงพยาบาล) และธรรมศาลา (วณิคนฤหะ-ที่พักคนเดินทาง) ด้วย เช่น ปราสาทตาเมียนโตจ ปราสาทตาเมือน ฯลฯ นอกจากนี้ มีการพบศิลาจารึกอโรคยศาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กระจายอยู่ในบริเวณดังกล่าว เช่น ศิลาจารึกด้านประจำ (จังหวัดบุรีรัมย์) ศิลา